

Poznań, 23.11.2023 r.

ks. dr hab. Mieczysław Polak, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny
ul. Wieżowa 2/4
61-111 Poznań

**Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Biuro ds. Postępowań Doktorskich
poza Szkołą Doktorską**

Niniejszym przesyłam recenzję rozprawy doktorskiej ks. mgra Andrzeja Szulczyńskiego, *Wartości religijno-moralne rodzin migrantów polskich. Studium empiryczne na podstawie badań własnych w wybranych środowiskach polonijnych w Szkocji w latach 2009-2013*, Kraków 2023, (promotor: ks. prof. dr hab. Andrzej Zwoliński) przygotowaną na zlecenie Senatu Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Z wyrazami szacunku

ks. dr hab. Mieczysław Polak, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny

Recenzja rozprawy doktorskiej

ks. mgra Andrzeja Szulczyńskiego, *Wartości religijno-moralne rodzin migrantów polskich. Studium empiryczne na podstawie badań własnych w wybranych środowiskach polonijnych w Szkocji w latach 2009-2013*, Kraków 2023, przygotowana pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego.

Wprowadzenie

Obradujący w połowie lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku II Sobór Watykański zauważył, że tym, co charakteryzuje tzw. „współczesny świat” są przemiany. W Konstytucji *Gaudium et spes* czytamy: „Dziś rodzaj ludzki przeżywa nowy okres swojej historii, w którym głębokie i szybkie przemiany rozprzestrzeniają się stopniowo na cały świat. Wywołane inteligencją człowieka i jego twórczymi zabiegami, oddziałują ze swej strony na samego człowieka, na jego sądy i pragnienia indywidualne i zbiorowe, na jego sposób myślenia i działania zarówno w odniesieniu do rzeczy, jak i do ludzi. Tak więc możemy już mówić o prawdziwej przemianie społecznej i kulturalnej, która wywiera swój wpływ również na życie religijne” (nr 4). Niewątpliwie, wspomniane w tekście soborowym „głębokość” i „szybkość” tych przemian oraz światowy ich charakter nabrały dziś niespotykanych do tej pory rozmiarów. Wszystko to ma wpływ na tzw. „świat wartości” człowieka. Dotyczy to zarówno wartości związanych ze sprawami fundamentalnymi, ostatecznymi, jaki i z wartościami codziennymi. Zauważył to Sobór we wspomnianym powyżej dokumencie stwierdzając: „Wielu współczesnych ludzi, uwikłanych w tak skomplikowane sytuacje, doznaje trudności w trafnym rozeznawaniu odwiecznych wartości i zarazem w należytych godzeniu ich z nowo odkrytymi; stąd gnębi ich niepokój, gdy miotani to nadzieją, to trwogą, stawiają sobie pytanie o współczesny bieg spraw” (nr 4). Przedstawiona do recenzji dysertacja doktorska ks. mgra Andrzeja Szulczyńskiego wpisuje się w ów wskazany powyżej nurt socjologiczno-pastoralnej refleksji dotyczącej problematyki przemian zachodzących we współczesnym świecie i ich wpływu na świat wartości.

Ogólna charakterystyka dysertacji

Praca doktorska ks. mgra Andrzeja Szulczyńskiego jest pracą teoretyczno-empiryczną. Składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, wykazu skrótów, bibliografii, wykazu wykresów i tabel oraz aneksu (200 stron w wersji pdf). Przedmiot badawczy stanowi zagadnienie wpływu zjawiska migracji na przemiany wartości religijno-moralnych w rodzinie. Badania dotyczą emigracji polskiej w Szkocji po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Zostały przeprowadzone w wybranych środowiskach polonijnych w Szkocji w latach (2009-2013).

Celem pracy „jest ukazanie wartości podzielanych i przekazywanych w polskich rodzinach na emigracji po wejściu Polski do Unii Europejskiej” (s. 165). Autor starał się zbadać jaki wpływ na „świat wartości” człowieka ma zmiana kraju zamieszkania, kontakt ze społeczeństwem wieloreligijnym i wielokulturowym, bardziej zsekularyzowanym niż kraj pochodzenia badanych. Aby zrealizować tak określony cel badań Autor podjął najpierw analizę teoretyczną zagadnienia wartości. Wyniki tej analizy zamieścił w pierwszym rozdziale dysertacji. Przedstawił w nim ogólny stan badań nad wartościami oraz podjął próbę zdefiniowania pojęcia „wartość” w kontekście filozoficznym, teologicznym, psychologicznym, pedagogicznym i socjologicznym. Drugi rozdział doktoratu stanowi opis zagadnienia migracji w oparciu o dokumenty nauczania współczesnego Kościoła poświęcone zagadnieniu migracji oraz dokumenty związane z polityką migracyjną Unii Europejskiej. Prezentację tych zagadnień rozdzielają paragrafy poświęcone krótkiej historii polskiej emigracji na Wyspy Brytyjskie oraz duszpasterskich działań Kościoła wobec tej grupy katoliczek i katolików.

Drugą część pracy – empiryczną – rozpoczyna rozdział poświęcony prezentacji koncepcji badań własnych. Zostały w nim przedstawione następujące zagadnienia: przedmiot i cele badań, problemy i hipotezy badawcze, metody, techniki i narzędzia badawcze oraz kwestionariusz ankiety na temat wartości, którą Autor wykorzystał do przeprowadzenia badań własnych. Trzy kolejne rozdziały tej części pracy stanowią prezentację i analizę wyników przeprowadzonych badań własnych. Schemat prezentacji stanowi przyjęty przez Autora – za niemieckim socjologiem Gerdem Heppem – podział wartości na: wartości ostateczne (rozdział IV), wartości codzienne (rozdział V) oraz wartości podstawowe (rozdział VI). Główny korpus pracy dopełnia krótkie zakończenie oraz bibliografia. Zakończenie zawiera podsumowanie badań oraz wskazanie na ich przydatność w kontekście socjologiczno-pastoralnym.

Ogólna charakterystyka dysertacji wskazuje na naukowy charakter przedstawionego opracowania. Wynika on z przyjętej w nim koncepcji odpowiadającej metodologii prezentacji badań naukowych oraz z logicznego układu prezentowanych zagadnień. Wskazuje to już tutaj na dobrą orientację Autora w zasadach przygotowania i prezentacji wyników badań naukowych.

Ocena merytorycznej strony dysertacji

Dokonując oceny merytorycznej dysertacji należy najpierw wskazać na aktualność i oryginalność podjętego w niej problemu badawczego. Aktualność badań nad zagadnieniami związanymi ze współczesnymi fenomenami migracyjnymi wynika zarówno z rozmiarów tego zjawiska, jaki i z różnorodności problematyki i kontekstów z nią związanych. Bardziej zauważalne są zjawiska, które wiążą się ze znacznymi różnicami kulturowymi pomiędzy osobami migrującymi i mieszkającymi w krajach przyjmujących. Mniej zainteresowania budzą rodzaje o wiele mniej napięć i trudności migracje wewnątrz Unii Europejskiej. Niemniej i tutaj zmiana miejsca pracy i zamieszkania niesie ze sobą niewiele mniej sytuacji, które wymagają badań socjologicznych, opisu naukowego i sformułowania wniosków dla różnych instytucji państwowych czy religijnych, które mają na celu pomoc człowiekowi zarówno w integracji w nowych społeczeństwach, jak i w zachowaniu własnej tożsamości kulturowo-społecznej i religijnej. Wskazane powyżej przesłanki uzasadniają aktualność badań podjętych przez ks. Szulczyńskiego. Jakkolwiek studia nad wartościami podejmowane są dość często, to jednak ujęcie ich w obszarze tradycji wartości chrześcijańskich pojawia się o wiele rzadziej.

Koncentracja na kontekście religijno-moralnym i rodzinnym oraz migracji wewnątrz Unii Europejskiej nadaje niewątpliwie oryginalny charakter badaniom, których wyniki zostały przedstawione w recenzowanej dysertacji.

Pierwszy rozdział dysertacji określa jej Autor jako „kompedium wprowadzające w świat wartości” (s. 10). Oddaje to bardzo dobrze treści przedstawione w tej części rozprawy doktorskiej. Pojęcie „wartości” funkcjonuje w różnych dyscyplinach naukowych a badania nad nimi mają swoją długą historię. Taki stan rzeczy wymaga dokonania, niemalże przy każdym opracowaniu dotyczącym tego przedmiotu, prezentacji krótkiej historii badań nad wartościami oraz aktualnych osiągnięć w różnych dyscyplinach naukowych. Taką drogą badawczą podąża Doktorant. Przedstawia najpierw wartości jako przedmiot badań naukowych a następnie określa stan badań nad wartościami. Przedstawione analizy wskazały na długą, złączoną bardzo istotnie z dziejami człowieka, historię refleksji nad wartościami oraz na różnorodność ujęcia tego zagadnienia. Ta refleksja skłoniła Autora dysertacji do podjęcia próby zdefiniowania pojęcia „wartość”. W realizacji tego zadania odwołuje się do kilku dyscyplin naukowych: filozofii, nauk teologicznych, psychologii, pedagogiki, socjologii. Najwięcej miejsca poświęcił Autor analizie zagadnienia „wartości” w naukach teologicznych i w psychologii, znacznie mniej w pozostałych. Może to wynikać z problemu badawczego, jakim są wartości religijno-moralne, związane głównie z wymienionymi powyżej naukami. Rozdział pierwszy dysertacji jest poprawnym merytorycznie przedstawieniem różnorodnych koncepcji wartości, jakie można znaleźć w różnych dyscyplinach naukowych. Znacznie mniej uwidoczniło się w tym rozdziale zapowiadane w tytule „interdyscyplinarne ujęcie wartości”. Dla takiego ujęcia nie wystarczy przedstawienie każdej dyscypliny naukowej oddzielnie. Potrzeba byłoby jeszcze syntezy tych różnorodnych ujęć, która doprowadziłaby do próby właśnie „interdyscyplinarnego” opisu zagadnienia „wartości”.

Drugi rozdział poświęcił Autor przedstawieniu głównych zagadnień dotyczących zjawiska migracji, jakie można znaleźć we współczesnych dokumentach Kościoła i we wskazaniach właściwych agend Unii Europejskiej. Na tym tle opisał fenomen migracji z Polski do Szkocji, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej. Przedstawiając dokumenty nauczania Kościoła o migracji Autor odniósł się do Soboru Laterańskiego IV (1215), papieża Piusa XII, Pawła VI, Jana Pawła II, Benedykta XVI i watykańskich dykasterii, właściwych dla kwestii migracji. Zasadniczo pomija nauczanie o migrantach papieża Franciszka. Być może uzasadnione jest to faktem, że okres badań obejmuje lata przed rozpoczęciem jego pontyfikatu, to jednak ze względu na znaczenie, jakie temu fenomenowi przypisuje papież Franciszek, pominięcie jego nauczania wydaje się pewnym niedostatkiem merytorycznym. W samej strukturze tego rozdziału lepiej byłoby ująć najpierw dwie kwestie ogólne: nauczanie Kościoła o migrantach i politykę Unii Europejskiej, a następnie przejść do kwestii szczegółowej – fenomenowi migracji z Polski do Szkocji i odpowiedzi pastoralnej Kościoła w Polsce na to zjawisko.

Rozdział trzeci dysertacji ukazuje opis koncepcji badań własnych. Autor podaje, że za przedmiot badań przyjął „wartości prezentowane i podzielane przez emigrantów polskich mieszkających na terenie Szkocji” (s. 60). Chodzi tutaj o tzw. „pierwszą falę” emigracji związanej z wejściem Polski do Unii Europejskiej. Badania zostały przeprowadzone wśród młodych małżeństw i osób przygotowujących się do zawarcia sakramentu małżeństwa. Główne pytanie, na które Autor dysertacji chciał znaleźć odpowiedź poprzez przeprowadzone badania

brzmi: „Czy socjalizacja w wyniku często nagłej zmiany środowiska, tradycji, kultury, ma wpływ na wartości przyjęte i podzielane w domu rodzinnym, wyniesione z dzieciństwa i okresu młodości?” (s. 61). Następnie Autor sformułował hipotezy badawcze. Główna to: „Wartości wyniesione przez emigrantów polskich w trakcie pierwotnej i wtórnej socjalizacji są podzielane i przekazywane w rodzinach na emigracji” (s. 63). Porównanie głównej hipotezy z hipotezami szczegółowymi (s. 63-64) może wskazywać na pewną niespójność sformułowań. Hipoteza główna kładzie akcent na trwałość wartości (są podzielane i przekazywane), natomiast szczegółowe, bardziej na ich przemiany (wartości ulegają modyfikacjom, reinterpretacji, redefinicji, nasila się konflikt w dziedzinie wartości). Wyjątek stanowią tzw. „wartości podstawowe”. Wydaje się, że hipoteza główna badań byłaby bliższa stwierdzeniu Doktoranta, którym podsumowuje opis hipotez stwierdzając: „Mamy tu do czynienia z pewnego rodzaju dychotomią pokazująca z jednej strony osłabienie wartości przekazywanych (...) z drugiej zaś wzmacnianie wartości, zwłaszcza tych podstawowych” (s. 64).

Określenie próby badawczej Autor zawarł zarówno w części: „Problemy i hipotezy badawcze” (3.1), jak i „Dobór próby i charakterystyka osób badanej populacji (3.2). Najpierw stwierdził, że grupa ta „obejmuje 413 uczestników, których ankiety były w miarę pełne, co do jej zawartości; natomiast poddanych wstępnemu badaniu było znacznie więcej” (s. 62). Taki opis próby badawczej skłania do postawienia Doktorantowi pytań: Co oznacza stwierdzenie „w miarę pełne”? Jak liczna była w rzeczywistości próba badawcza? Czy przed badaniem właściwym było podjęte badanie wstępne?

Następnie w opisie próby badawczej Doktorant zaznaczył, że ponad 70% populacji badanych stanowią kobiety. Wyjaśnia to następująco: „wynika to prawdopodobnie z cierpliwości w wypełnianiu formularza ankiety, która wydawała się być dość obszerną i absorbującą czas respondentów” (s. 65). W tym kontekście rodzi się pytanie o dwie kwestie: konstrukcję kwestionariusz ankiety, jego obszerność i szczegółowość oraz o badania pilotażowe, których celem jest właśnie „przetestowanie” kwestionariusza, aby m.in. nie wymagał od badanych „nadmiernej cierpliwości”. Niewłaściwym mógł być także sposób przeprowadzenia badań. Jeśli ankietowani otrzymywali kwestionariusze na zakończenie prowadzonego kursu przedmałżeńskiego, to z pewnością chcieli jak najszybciej zakończyć jego wypełnianie. Narzędziem badawczym jakim posłużył się Doktorant w swoich badaniach był kwestionariusz wywiadu socjologicznego oparty o ankietę opracowaną „przez Zespół Naukowy Profesorów KUL i ATK z 1989 roku, zmodyfikowaną i dostosowaną do sytuacji polskich emigrantów na Wyspy Brytyjskie. Do zasadniczej konstrukcji tej ankiety wprowadzono autorskie pytania uwzględniające szczególną sytuację polskich emigrantów” (s. 74).

Projekt badawczy jaki zrealizował Doktorant jest projektem wartościowym i ciekawym. Przeprowadzone badania poszerzają dotychczasowy stan badań w tym zakresie. Wyniki badań zostały opracowane i przedstawiony przy pomocy odpowiedniego programu statystycznego. Do weryfikacji hipotez użyto testy parametryczne i nieparametryczne, co pozwoliło na właściwe uchwycenie związków i zależności pomiędzy danymi badawczymi. Niemniej aktualnymi pozostają wskazane powyżej wątpliwości i pytania.

Kolejne rozdziały pracy IV, V i VI zawierają analizę i interpretację wyników badań empirycznych. Rozpoczyna ją prezentacja opinii ankietowanych na temat tzw. „wartości ostatecznych”. Doktorant analizuje najpierw „preferencje wartości ostatecznych”: pytania o sens życia, o ostateczny cel życia, najważniejsze wartości w życiu, poczucie pewności w ostatniej

godzinie życia. Następnie przedstawione są pytania dotyczące akceptacji wybranych prawd wiary. Rozdział kończą wyniki badań na temat akceptacji katolickich norm moralnych. Rozdział piąty przedstawia i analizuje wyniki badań w obszarze wartości codziennych: ich preferencji, wartości patriotycznych oraz celu i sensu życia. Autor zauważa, że pojawia się tu pewien rozdźwięk pomiędzy deklaracją ważności wiary i rodziny a opiniami na temat życia bez związku małżeńskiego, znaczenia sakramentu małżeństwa czy przykazań Dekalogu. W tej części pojawiają się pewne powtórzenia w odniesieniu do wcześniejszych treści, np. wykresy 14 i 30 są identyczne. Następnie analizowane są wyniki badań dotyczące wartości patriotycznych, których znaczenie i tradycja mają dla emigrantek i emigrantów relatywnie duże znaczenie. Do wartości codziennych zaliczył Doktorant także pytania o cel i sens życia, które w pewnej mierze pojawiły się już wcześniej. Tutaj jednak stawiane są w bardziej ogólnym kontekście i znaczeniu.

Zgodnie z przyjętym podziałem wartości prezentację wyników badań kończą tzw. „wartości podstawowe”. Dotyczą odniesienia jednostki do świata wartości społecznych. Osoby ankietowane wyraziły swoje opinie na temat tych wartości poprzez: wskazanie na wartości uznawane i postulowane, relację do wartości podzielanych w Unii Europejskiej oraz zasady postępowania w wypadku tzw. „konfliktu wartości”. Uzyskane wyniki badań Autor dysertacji poddaje często refleksji wartościującej według kryteriów nauczania Kościoła katolickiego, zwłaszcza nauczania papieża Jana Pawła II. Biorąc pod uwagę fakt, iż osoba i nauczanie Jana Pawła II miały niewątpliwie wpływ na kształtowanie postaw moralnych w społeczeństwie polskim metoda ta wydaje się być uzasadniona. Niemniej rodzi się pytanie, na ile wpływ ten dotyczy bezpośrednio badanych osób. Trzeba by też zapytać, na ile w analizach socjologicznych uprawniona jest analiza według wartościujących kryteriów teologicznych.

Ocena formalnej strony dysertacji

Bardzo istotną kwestią poprawnego opracowania naukowego jest jego koncepcja. Przedstawiona do recenzji dysertacja ks. mgra Andrzeja Szulczyńskiego powstała w oparciu o dobrze przemyślaną i poprawnie skonstruowaną koncepcję, właściwą dla tego rodzaju badań naukowych. Rozprawa posiada spójną i logiczną strukturę. Tworzą ją trzy części opracowania: część teoretyczna, część metodologiczna oraz analiza i interpretacja wyników badań. Całość przedstawia spójną teoretyczno-badawczą koncepcję przygotowania, przeprowadzania oraz analizy i prezentacji badań naukowych.

Praca od strony metodologicznej spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Struktura pracy jest czytelna i logiczna, w pełni odzwierciedla problematykę pracy. Autor w dostatecznym stopniu opanował technikę prowadzenia badań naukowych oraz analizowania i prezentacji ich wyników, a także pisania prac naukowych. Źródła pracy, zarówno zastane jak i wytworzone zostały dobrane w poprawny sposób i poprawnie wykorzystane. Niemniej bardzo pomocne dla prowadzonych przez Doktoranta badań byłoby odwołanie się do badań nad wartościami prowadzonymi przez wiele lat w Europie przez wiedeńskiego socjologa i teologa prof. P.M. Zulehnera np.: P.M. Zulehner, H. Denz, *Wie Europa lebt und glaubt. Europäische Wertestudie*, Düsseldorf 1994; P.M. Zulehner, M. Tomka, Inna Naletova, *Religionen und Kirchen in Ost(Mittel)Europa. Entwicklungen nach der Wnde*, Ostfildern 2008.

Przypisy są stosowane poprawnie, zgodnie z zasadami przyjętymi w pracach naukowych. Język i styl pracy poprawny, choć praca wymagałaby solidnej korekty językowej.

Zawiera bowiem błędy stylistyczne, gramatyczne i tzw. „literówki”. Oprócz tego w przekazanej mi do recenzji wersji pdf doktoratu spis treści nie odpowiada w pełni zawartości pracy. Np. w rozdziale drugim w spisie treści brakuje paragrafu 2.2. Emigracja na Wyspach Brytyjskich i w Szkocji – rys historyczny (s. 52). W spisie treści błędne oznaczenie paragrafu 2.3 – jako 3.3. W rozdziale 6 w spisie treści brakuje paragrafu 6.2. Wartości podzielane w Unii Europejskiej (s. 153).

Bibliografia również nie jest wolna od błędów. Np. w części B. Codex Iuris Canonici 1917 (w pracy błędny zapis: „Juri”, s. 168) znalazło się też kilka innych, bardzo różnych dokumentów Kościoła; w części D. Przemówienia i wypowiedzi papieskie – także Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II. Niezrozumiały jest podział na literaturę uzupełniającą i literaturę dodatkową o wartościach. Niekiedy w obydwu częściach pojawiają się te same publikacje, a spora część z nich nie została wykorzystana w redakcji pracy (nie znajduje się w przypisach).

Konkluzja

Uwzględniając wskazane powyżej uwagi przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska ks. mgra Andrzeja Szulczyńskiego jest od strony merytorycznej poprawną prezentacją zagadnienia dotyczącego badań nad wartościami religijno-moralnymi migrantów polskich. Dysertacja spełnia w stopniu dostatecznym kryteria naukowego opracowania problemu badawczego. Autor dąży do poznania prawdy stosując metody poprawnego dowodzenia i logicznej analizy. Stawiane tezy uzasadnia w większości poprawnie. Praca charakteryzuje się twórczą oryginalnością i merytoryczną poprawnością. Wskazuje na posiadanie przez Doktoranta ogólnej wiedzy teoretycznej z zakresu badań nad wartościami. Poświadcza opanowanie w stopniu dostatecznym umiejętności samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Praca poszerza dotychczasowy stan badań w tym obszarze i wskazuje na potrzebę ich kontynuowania. Także od strony formalnej, jakkolwiek nie pozbawiona pewnych wskazanych wcześniej błędów, stanowi poprawne naukowo przedstawienie zagadnienia stanowiącego problem badawczy dysertacji, spełniającym kryteria stosowane przy przygotowywaniu, przeprowadzaniu i publikowaniu tego rodzaju badań naukowych.

Wniosek końcowy

Przedstawioną do recenzji dysertację ks. mgra Andrzeja Szulczyńskiego oceniam pozytywnie. Stwierdzam, że recenzowana rozprawa naukowa spełnia wymagania stawiane przez *Ustawę o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* z dnia 14 marca 2003 r. Wyrażając pozytywną opinię o przedstawionej do recenzji dysertacji doktorskiej wnoszę o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Mieczysław Polak, prof. UAM

Poznań, dnia 22 listopada 2023 r.